

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**TARIX FAKULTETI "MILLIY G'OYA, MA'NAVIYAT ASOSLARI VA
HUQUQ TA'LIMI" YUNALISHI, 302-GURUH**

KURS ISHI

**MAVZU: XALQARO HUQUQDA HUDUDLAR
TUSHUNCHASI**

BAJARDI: TILLAEVA N.

TEKSHIRDI: DOTS.AVAZOVA SH.

TOSHKENT-2013

Reja

Kirish

1. Xalqaro huquqda «hududiy ustuvorlik» va «davlat chegaralari» tushunchasi

2. Alohida xalqaro-huquqiy maqomga (rejimga) ega makonlar

- **Antarktikaning xalqaro-huquqiy maqomi**
- **Arktikaning xalqaro-huquqiy maqomi**
- **SHpitsbergenning xalqaro-huquqiy maqomi**

3. Xalqaro daryolar va xalqaro dengiz huquqi

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. Xalqaro huquq — tarixiy ijtimoiy-huquqiy amaliyot rivojlanishi natijasidir. Insonlarning (guruhlar, tabaqalarning) o‘z milliy manfaatlarini anglash vositasi sifatida paydo bo‘lishi, ayniqsa xalqaro munosabatlarning doimiy o‘zgarib turishiga aloqadorligi bilan xalqaro huquq milliy davlatlar va xalqlarning taraqqiyotiga muhim ta’sir ko‘rsatgan va ko‘rsatib kelmokda. Kishilik tarixi davomida xalqaro huquq nafaqat xalqaro munosabatlarning taraqqiyoti bilan birga rivojlanib kelgan, balki ularga ma’lum darajada ta’sir ham ko‘rsatgan. xalqaro huquqning paydo bo‘lishi bevosita davlatlarning vujudga kelishi va rivojlanishi bilan bog‘liq. Davlatlar taraqqiyotining obyektiv shart-sharoiti ular o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy va huquqiy munosabatlarni o‘rnatish zaruratini keltirib chiqaradi. Buning natijasi o‘laroq huquqning mustaqil tizimi sifatida xalqaro huquqning paydo bo‘lishi va rivojlanishidir.

Xalqaro huquq davlatlar, xalqlar va xalqaro tashkilotlar o‘rtasidagi turli xil munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan.

Xalqaro-huquqiy me’yorlarda milliy davlatlarning o‘zaro munosabatlaridagi murakkab jarayonlar o‘z aksini topadi. Ularning asosida shakllanayotgan, xalqlarning subyektiv hohish-irodasiga emas, balki ijtimoiy taraqqiyotning obyektiv omillariga mos keladigan huquqiy ong xalqaro huquqda o‘z ifodasini topadi. SHunday ekan, bugungi kunda xalqaro huquqiy bilimlarga ega bo‘lish muhim ahamiyatga ega. Hudud tushunchasi xalqaro xuquq fanida muhim ahamiyat kasb etib, uning asosiy jihatlarini o‘rganmay turib, xalqaro huquq bo‘yicha to‘liq tasavvurga ega bo‘lish mumkin emas, ushbu mavzuni o‘rganish va tadqiqot olib borish dolzarb ahamiyatga ega.

Kurs ishining maqsadi va vazifalari: Kurs ishining yozilishidan asosiy maqsad xalqaro huquqda hududlarning turlari, ularning mohiyati huquqiy maqomini o‘rganishdan iborat. Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

- Xalqaro huquqda «hududiy ustuvorlik» masalasini yoritib berish;
- Xalqaro huquqda «davlat chegaralari» tushunchasining mohiyatini o'rganish;
- Alohida xalqaro-huquqiy maqomga (rejimga) ega makonlar xususan, Antarktika, Arktika, SHpitsbergenning xalqaro-huquqiy maqomini o'rganish;
- Xalqaro daryolar va xalqaro dengiz huquqi tushunchalarini yoritib berish.

1.XALQARO HUQUQDA «HUDUDIIY USTUVORLIK» VA «DAVLAT CHEGARALARI» TUSHUNCHASI

Xalqaro huquqda “hudud” iborasi yerdagi boshqa maydonlardan ma’lum yuza (chegara) bilan chegaralangan, yuridik maqom va shunga mos ravishda huquqiy tartibga ega bo’lgan yerdagi, shuningdek yerdan tashqaridagi kosmik maydonni belgilash uchun qo’llaniladi.

Er maydonining kosmik maydondan ajratib turuvchi chegara yer konfiguratsiyasini takrorlovchi va uning yuzasi (dengiz darajasi)dan bir qadar masofada joylashgan sharsimon yuza hisoblanadi. Ushbu sharsimon yuzaning aniq darajasi hali belgilangani yo’q. Biroq yer yo’ldoshini atmosferada jiddiy to’xtashlarsiz va kuyib ketmasdan harakat qila olishiga imkon beruvchi darajada bo’lishi lozimligidan kelib chiqiladi. Bu daraja 110 kmni tashkil etadi.

Kosmik fazoni shartli ravishda yaqin joylashgan, ya’ni quyosh tizimini o’rab turuvchi va unda joylashgan osmon jismlari hamda uning tashqarisidagi kosmik maydonga bo’lish mumkin.

Er maydonining o’zi ikkita katta toifaga, ya’ni davlat hududini tashkil etuvchi hamda davlat hududi doirasidan tashqarida bo’lgan maydonga bo’linadi.

Bu maydonlar davlat hududi va davlatga tegishli bo’lmagan hudud – bir-biridan chegaralar bilan ajratiladi. CHegaralar haritalarda, shuningdek joylarda belgilangan chiziqlar va ushbu chiziqlar bo’ylab yer maydonini fazo bilan va nazariy jihatdan yerning markazi va yer osti boyliklari tubi, aslida yer ostiga kirishi mumkin bo’lgan joygacha o’tuvchi vertikal yuza hisoblanadi.

Ko’rsatilgan maydon va davlatga tegishli bo’lmagan hudud doirasidagi quruqlik, suv, yerosti boyliklari va yer yuzasidagi havo maydonini o’zida birlashtiradi.

Hududlar xalqaro huquqda quyidagi uch asosiy turga bo’linadi:

- 1) davlat hududlari;
- 2) xalqaro rejimga ega bo’lgan hududlar;

3) aralash rejimli hududlar.

Davlat hududi deb, ma'lum milliy davlatning suvereniteti ostida bo'lgan hududlar tushuniladi. Bir tomondan ushbu hududning davlatga tegishliligi va ikkinchidan maskur hududda ushbu davlatning ustuvorligi davlat hududining asosiy belgilari hisoblanadi.

Xalqaro rejimdagi hududlar deganda, davlat hududi chegarasidan tashqarida bo'lgan aloxida olinganda, hech qaysi bir davlatga tegishli bo'lmagan va xalqaro huquqqa muvofiq barcha davlatlar tomonidan umumiy foydalanadigan maydonlar tushuniladi. Bu tur hududlarga, eng avvalo ochiq dengiz, uning ustidagi havo maydoni hamda kontental shelf doirasidan tashqaridagi chuqur dengiz tublari kiradi.

Aralash rejimga ega bo'lgan hududlarga kontental shelf va iqtisodiy zonalar (mintaqa) kiradi. Ushbu hududlar milliy davlatlar suvereniteti ostida bo'lmaydi va davlat hududi tarkibiga kirmaydi. Biroq qirg'oq bo'yi davlatlari kontental shelf va iqtisodiy dengiz zonasiga tutashib turgan maydonlarda foydali qazilmalarni izlab topish va ularni qazib olish ushbu hududlarda tabiiy muhitni himoya qilishga nisbatan suveren huquqlarni saqlab qoladi.

Har qanday davlat muayyan cheklangan hududda joylashadi va o'z hududini qo'riqlash uchun chegaralar o'rnatadi. SHu hududda uning fuqarolari istiqomat qiladi. Davlat o'z hududi doirasida ichki va tashqi funktsiyalarni amalga oshiradi.

Hudud har qanday davlatning moddiy asosi bo'lib xizmat qiladi, uning mavjudligining muhim sharti hisoblanadi. Barcha tabiiy zaxiralar davlat hududining tarkibiy qismlari hisoblanadi. Modomiki, hudud to'liq daxlsiz ekan, demak uning qismlari, ya'ni tabiiy zaxiralari ham daxlsizdir. Ularni xorijiy shaxslar yoki davlatlar hududiy suveren ijozatisiz ishlatishi davlat hududiy daxlsizligining buzilishi sifatida e'tirof etiladi. SHu bois, davlatlar uning yaxlitligini ta'minlashga jiddiy e'tibor beradi. Ancha ilgari, Millatlar Ligasi statutidayoq har qanday tashqi xurujlarga qarshi o'laroq, a'zo davlatlarning hududiy yaxlitligini hurmat qilish va saqlab qolish majburiyati qayd etilgandi. Ushbu printsipl 1945 yilda BMT Ustavi qabul qilinishi bilan o'z tasdig'ini topdi.

Ba'zan davlatlarning hududiy yaxlitligi printsipli davlatga tegishli hududlar yaxlitligi printsipli yoxud davlatga tegishli hududlar daxlsizligi printsipli, deb ham yuritiladi, ammo bu o'rinda asosiy mazmun-mohiyat bitta - xorijiy davlat uchun hududini tajovuzkorlik bilan bosib olish, qo'shib olish yoki bo'lib tashlashni man etishdir.

Hududiy ustuvorlik davlat suverenitetining eng muhim xususiyatidir. U davlatning o'z hududidagi oliy, to'liq va yagona hukmronligini anglatadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 3-moddasining 2-qismida shunday deyilgan: «O'zbekistonning davlat chegarasi va hududi daxlsiz va bo'linmasdir»¹.

Hududiy ustuvorlik oliy hokimiyat (imperium) va suveren egalikdan (dominium) iboratdir. Oliy hokimiyat deganda, davlat hududida boshqa biron-bir davlat hokimiyatining amalga oshirilmasligi tushuniladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasining 1-qismida «O'zbekiston Respublikasi o'zining milliy-davlat va ma'muriy-hududiy tuzilishini, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining tizimini belgilaydi, ichki va tashqi siyosatini amalga oshiradi».

Agar davlat o'z hududi doirasida yagona hokimiyatni amalga oshirar ekan, demak u ana shu hududda sodir bo'ladigan barcha voqea-hodisalar uchun tegishli ravishda javobgarlikni ham zimmasiga oladi. Davlat hududi doirasida amalga oshiriladigan faoliyat boshqa davlatlarga ziyon yetkazmasligi kerak. Bunda, avvalambor, atrof muhitga yetkaziladigan zarar ko'zda tutilmoqda.

Suveren egalik deganda, davlat hududi va zaxiralarini tasarruf qilish, shu jumladan uning muayyan qismini xorijiy davlatga berish huquqi tushuniladi. Yer bo'yicha mulk huquqini qo'lga kiritish, hattoki xorijiy davlat bunday mulk huquqini qo'lga kiritgan taqdirda ham, uning davlat hududi tarkibidan chiqishiga olib kelmaydi.

Xalqaro shartnomaga muvofiq, davlatning ayrim huquqlari uning hududlaridan tashqarida ham ta'sir kuchiga ega bo'lishi mumkin. Masalan,

¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.- T.: O'zbekiston. 2012, 3-modda

BMTning 1982 yildagi Dengiz huquqi bo'yicha konventsiyasi qoidalariga ko'ra, davlatlar o'zlarining yagona iqtisodiy hududlari va kontinental shelf to'g'risidagi milliy qonunlarini qabul qiladi.

Davlat hududi davlatning moddiy asosini tashkil etadi. Hududni himoya qilish - davlatning asosiy vazifalaridan biri.

Xalqaro huquq ham davlat hududini qo'riqlashga alohida ahamiyat beradi. Uning kuch ishlatmaslik, hududiy yaxlitlik, chegaralar daxlsizligi kabi asosiy printsiplarining mazmun-mohiyati deyarli shu masalaga bag'ishlangan. Davlat boshqa har qanday davlatning hududiy daxlsizligiga qarshi kuch bilan tahdid qilishdan yoki uni ishlatishdan o'zini tiyib turishga majbur. Davlat hududi boshqa davlatning unga qarshi kuch bilan tahdid qilish yoki uni ishlatish evaziga egalik qilinadigan ob'ekt bo'lishi mumkin emas.

Hudud, shuningdek davlat suvereniteti amal qiladigan keng makon, davlatning hududiy yurisdiksiyasi makoni sifatida tushuniladi. Davlat hududi tarkibiga quyidagilar kiradi:

birinchidan, quruqlik hududi (quruqlikning yuza qismi), shu jumladan orollar;

ikkinchidan, suv hududi (akvatoriya): ichki suvlar va hududiy dengiz;

uchinchidan, quruqlik va suv hududlari ostidagi yer osti boyliklari; bunda yer qa'ri chuqurligi chegaralanmagan va nazariy jihatdan Yer kurrasining markazigacha taalluqli hisoblanadi;

to'rtinchidan, havo hududi bo'lib, u sanab o'tilgan makonlar doirasida toki fazogacha bo'lgan ustki hududdan iborat; havo hududining balandlik chegarasi o'rnatilmagan, ayrim fikrlarga qaraganda, u 100-110 kilometrni tashkil etadi.

Konstitutsiyaga muvofiq, Rossiya Federatsiyasi hududi «uning sub'ektlari hududlari, ichki suvlar va hududiy dengizlar, ular ustidagi hududiy makondan iboratdir» (67-moddaning 1-qismi).

Davlat muayyan huquqlarni boshqa davlatga bergan holda, bir tomonlama asosda yoxud xalqaro shartnoma bo'yicha o'zining hududiy yurisdiksiyasini

cheklashi mumkin. Bunday hollar bevosita va tranzit havo yo'llari hamda chet el qurolli kuchlarining boshqa davlat hududida bo'lib turishi bo'yicha bitimlarda ko'proq ko'zga tashlanadi.

Hududlarning mansubligi va chegaralar o'tishi bilan bog'liq xalqaro nizolar faqat tinch yo'l bilan, kuch ishlatmasdan va xalqaro huquq asosida hal etilmog'i zarur.

Muzokaralar yo'li bilan yoki xalqaro organlarda bunday nizolarni hal etish borasida orttirilgan katta tajriba odatda davlatlar o'zining hududga egalik qilishini asoslash uchun ilgari suradigan bir necha dalil-isbotlarni aniqlash imkonini beradi.

1. Istilo etish (okkupatsiya) va egallab olish muddatining uzoqligi samaralidir. Bularning zahirida davlat suverenitetini samarali joriy etishdan iborat yagona printsip mujassam, ya'ni davlat tegishli barcha hudud bo'ylab va o'zining xalqaro huquq bo'yicha majburiyatlarini bajarish uchun zarur bo'lgan darajada hududiy ustunlikni amalga oshiradi. Davlat boshqaruv faoliyatining joriy etilishi tegishli hududning har bir nuqtasida namoyon bo'lishi uchun aholi yashamaydigan va borish qiyin bo'lgan joylarda yurisdiksiyani amalda qo'llash umuman talab etilmasligi ham mumkin va bu shart ham emas.

Samarali davlat boshqaruvining rasmiy mezonlariga quyidagilar kiradi:

birinchidan, mazkur davlat huquq-tartibot idoralari qo'llab-quvvatlab turadigan muayyan tartibning o'rnatilganligi;

ikkinchidan, boshqa davlat hukmronligiga yo'l qo'yilmasligi yoki suveren davlat xabardorligi va roziligi asosida boshqa davlat yurisdiksiyasi uchun imkon beriladigan ayrim holatlar.

2. Hozirgi zamon nizolarida egalik qilish muddatining uzoqligidan foydalanish shubhalidir, zero o'tmishda hududlar odatda zamonaviy xalqaro huquq rad etgan usullar - urush, bosqinchilik, mustamlakachilik kurashlari evaziga qo'lga kiritilgan. Muddat uzoqligi dalili faqat quyidagi shartlar mavjud bo'lgan hollardagina tan olinishi mumkin:

birinchidan, o'tmishda hududni egallash davlatlarning tegishli shartnomada o'z ifodasini topgan roziligi yoki sukut saqlash ko'rinishida tan olishi asosida amalga oshirilgan;

ikkinchidan, egalik qilish uzluksiz va daxlsiz bo'lgan, masalan, boshqa davlatlar e'tiroz bildirmagan.

Ana shu shartlar mavjud bo'lgan hollarda muddat uzoqligi - olis o'tmishga borib taqaladimi yoki bir necha o'n yildan iborat bo'ladimi - hech qanday ahamiyatga ega bo'lmaydi.

3. Egalik qilishning boshqa davlatlar tomonidan sukut saqlash ko'rinishida tan olinishi nafaqat to'g'ridan-to'g'ri hududiy ustunlikni amalga oshirishga, balki boshqa alohida huquqlarga, masalan, baliq ovlash yoki dengizdan turli xil tabiat in'omlarini yig'ib olishga ham daxldordir. Davlat faoliyati ayrim turlarining sukut saqlash ko'rinishida tan olinishi oxir-oqibat faoliyatning xuddi shu turi bo'yicha zarur ko'lamda yurisdiksiya joriy etishni ko'zda tutuvchi muayyan rejimni yaratishga qodirdir.

4. Xalqning o'z taqdirini o'zi belgilashi plebistsit (referendum) jarayonida aniqlanishi mumkin. Xalqaro-huquqiy amaliyotda muayyan hududiy tuzilmalarning u yoki bu davlatga qo'shilishi yuzasidan xalqning xohish-irodasini aniqlash maqsadida bir necha marta plebistsit huquqidan foydalanilgan.

Davlat chegarasi deganda, uning yuzasi bo'ylab o'tkazilgan va davlat hududi sarhadlarini, ya'ni hududiy yurisdiksiya makonini belgilab bergan, yuridik jihatdan asoslangan shartli chiziq tushuniladi.

CHegarani doimo davlatning o'zi o'rnatadi, ammo faqat shartnoma shaklidagi xalqaro bitim yoki boshqa davlatlarning sukut saqlash ko'rinishidagi tan olishi bilan tasdiqlangan chegara chizig'igina qonuniy deb e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasi chegaralarni shartnomaviy negizda mustahkamlash zaruratiga asoslanadi. Bunda O'zbekiston ichki va xalqaro xavfsizlikni ta'minlash, chet el davlatlari bilan o'zaro manfaatli hamkorlik, davlatlarning suvereniteti va hududiy yaxlitligini va davlat chegaralarining

daxlsizligini o'zaro hurmat qilish, chegara muammolarini tinch yo'l bilan hal etish printsiplariga amal qilmoqda. O'zbekistonning chegara to'g'risidagi qonunchiligi xalqaro shartnomalarga asoslanadi.

O'zbekiston beshta davlat bilan chegararosh bo'lib, mamlakatimiz chegarasining uzunligi qariyb 7 ming kilometrni tashkil etadi. Davlat chegarasini belgilash, o'zgartirish, himoya qilish va qo'riqlash sohasidagi munosabatlar «O'zbekiston Respublikasining davlat chegarasi to'g'risida»gi qonun bilan tartibga solinadi². Ushbu qonunda O'zbekiston Respublikasining davlat chegarasi mamlakat hududi doirasini belgilovchi chiziqdan va bu chiziq bo'ylab o'tuvchi vertikal sathdan iboratligi ko'rsatilgan. Bu tushuncha xalqaro huquq normalariga mos kelib, O'zbekiston hududining barcha tabiiy ko'rinishlariga- quruqlikda, suvda, yer ostida va havo bo'shlig'idagi makon chegaralarini belgilaydi.

Chegara chiziqlari shartnomada yoki davlatning qonun hujjatida batafsil bayon etiladi va xaritada chiziladi. Bu bosqich delimitatsiya deb ataladi. Keyin chegara joyning o'zida belgilanadi, chegaraga oid belgilar o'rnatiladi, tegishli hujjatlar tayyorlanadi. Bu chegaralar demarkatsiyasi bosqichidir. Davlatlar amaliyotida, shuningdek, redemarkatsiya bosqichi ham ma'lumki, u ilgari o'rnatilgan chegaralarning tiklanishi yoki yangilanishini anglatadi. Ba'zan redemarkatsiya chegaralarni xalqaro huquqning umumiy normalariga muvofiqlashtirgan holda, hududlarni o'zaro almashish, ularni boshqa tomonga topshirish bilan ham bog'liq bo'ladi.

Masalan, 2003 yil 24 noyabrda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O'zbekiston Respublikasining qo'shni davlatlar bilan davlat chegarasi chizig'ini belgilash tartibi to'g'risida»gi 530-son qarori qabul qilingan. Mazkur qarorga asosan, «O'zbekiston Respublikasining davlat chegarasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuniga muvofiq, O'zbekiston

²«O'zbekiston Respublikasining davlat chegarasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni.//O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning axborotnomasi, 1999, № 9, 217-m.

Respublikasining qo'shni mamlakatlar bilan davlat chegarasi chizig'ini belgilash ishlari tashkil etiladi³.

Xalqaro huquqda chegaralarni delimitatsiya qilishning bir qancha usullari qayd etilgan. Xususan, quruqlik chegaralarini ahamiyatli nuqtalar, relief chiziqlari yoki ravshan ko'rinib turadigan mo'ljallar bo'ylab o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Bunga misol sifatida daryolar, tog'lar va hokazolarni ko'rsatish mumkin. Bunday chegaralar aniq-ravshan farqlanib turadi va kamroq tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Ular tabiiy chegaralar deb ataladi.

SHuningdek, astronomik chegaralar ham borki, ular jo'g'rofiy to'ring meridian va parallel chiziqlari orqali o'tgan bo'ladi. Masalan, Filippin va Malʼdiv orollarining chegaralari xuddi shu taxlit o'rnatilgan. Afrikadagi mustamlaka hududlar sarhadlarini belgilashda ham bunday chegaralar keng qo'llanilgan.

Suv chegaralari daryolar bo'ylab quyidagi tartibda: kema qatnaydigan daryolarda - bosh farvater o'rtasi bo'ylab yoki talʼvega bo'ylab (daryoning eng chuqur joyi orqali); kema qatnamaydigan daryolarda yoki oddiy irmoqlarda - ularning o'rtasi bo'ylab; bir necha shoxobchali daryolarda - bosh shoxobcha o'rtasi bo'ylab o'rnatiladi. Ko'llar va boshqa suv havzalarida davlat chegarasi quruqlikdagi chegaralarning suvga chiqish nuqtalarini to'g'ri chiziq orqali bir-biriga bog'lash bilan o'rnatiladi. Daryo, ko'l yoki boshqa suv havzalari bo'ylab o'tadigan chegara qirg'oq qiyofasida yoxud suv sathida o'zgarishlar yuz bergan hamda daryo oqimi o'zgargan hollarda ko'chirilmaydi.

Suv ombori yoki boshqa sun'iy suv havzasi barpo etilganidan keyin suv bosgan joylar bo'ylab ilgari o'tgan chegara xuddi o'sha joylarda saqlanib qoladi. U quruqlikdan suv chegarasiga o'zgaradi, xolos. Ko'priklar va to'g'onlar bo'ylab chegara, suv chegarasi chizig'idan qat'i nazar, mazkur inshootlarning o'rtasidan o'tadi.

³O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 24 noyabrdagi 530-son qarori.

Dengiz chegaralari hududiy dengizning tashqi chegaralariga mos tushadi. Rossiyaning dengiz chegaralari 12 dengiz milyasi (qariyb 24 kilometr) masofasida Rossiyaning butun dengiz qirg'oqlari bo'ylab o'tadi.

Rossiya dengiz chegaralari qo'shni (Boltiqbo'yidagi va Qora dengiz bo'yidagi) davlatlar bilan tuzilgan shartnomalar natijasi hisoblanadi yoki hozirgi kundagi (Kaspiy, Azov dengizlari bo'yicha) muzokaralarning mavzuini tashkil etadi.

Davlatlarning hududiy yurisdiksiyasidagi dengiz maydonlari, ayniqsa yagona iqtisodiy hudud yoki kontinental shelf kabi keng maydonlar bo'ylab yonlama chegara chizig'i o'tkazishda muayyan qiyinchiliklar yuzaga kelishi tabiiy. Xalqaro huquqda kodifikatsiyalangan odat normalariga muvofiq, bunday chegaralashlar chog'ida adolat printsipli katta ahamiyat kasb etadi. Bunday chegaralashning texnik usuliga ko'ra, agar davlatlarning qirg'oq bo'yi hududlari bir-biriga qarama-qarshi yotgan bo'lsa-oraliq chiziq va agar davlatlarning qirg'oq bo'yi hududlari bir-biriga taqalgan, chegaradosh bo'lsa - teng turuvchi chiziqlar o'tkaziladi.

Milliy qonunchilik va xalqaro shartnomalar yordamida chegarada chegara rejimi (tartibi) o'rnatiladi. Uning maqsadi - davlat xavfsizligini ta'minlash, shuningdek qonuniy aloqalarga ko'maklashuvchi va davlat manfaatlariga zid kirish va chiqishlarga to'siq bo'luvchi o'ziga xos filʼtr sifatida xizmat qilishdan iborat. Tegishli hujjatlar asosida va maxsus o'tish joylaridagina chegarani kesib o'tishga ruxsat etiladi. Faqat avariya, tabiiy ofatlar va boshqa shu kabi favqulodda holatlardagina noqonuniy ravishda chegarani transport vositalarida, shu jumladan havo va dengiz kemalarida kesib o'tish uchun yo'l qo'yiladi. CHegara rejimi «O'zbekiston Respublikasining davlat chegarasi to'g'risida»gi qonunda belgilangan.

CHegaralarga taalluqli xalqaro huquqda barqarorlik tendentsiyasi namoyondir:

birinchidan, chegaralar to'g'risidagi shartnomaga nisbatan shartnoma tuzilgan shart-sharoitning tubdan o'zgargani to'g'risidagi izohni shartnomani to'xtatish uchun asos sifatida qo'llab bo'lmaydi (Xalqaro shartnomalar bo'yicha Vena konventsiyasi 62-moddasining 2-bandi). Demak, shart-sharoit o'zgarganini sabab qilib, chegaralarni bir tomonlama tartibda o'zgartirish mumkin emas;

ikkinchidan, xalqaro huquqda huquqiy vorislik bo'yicha amal qilish printsipli odat tusiga kirgan. Unga ko'ra, voris davlat unga avvalgi davlatdan o'ziga o'tgan hudud chegaralarini tan olishi zarur. Bu printsipl ilk bor XX asrda Lotin Amerikasida amaliyotga kiritilgan edi.

XX asrda ushbu printsiplni Afrikaning mustamlakachilik zulmidan ozod bo'lgan bir qancha davlatlari o'rtasidagi chegara nizolarini hal etishda BMT Xalqaro sudi keng qo'llagan. SSSRning sobiq ittifoqdosh respublikalari o'rtasida mavjud bo'lgan ma'muriy bo'linish chiziqlarini davlat chegaralari sifatida tan olgan sobiq ittifoqdosh respublikalar - mustaqil davlatlar tajribasida ham xuddi ana shu printsipl qo'llanilganini kuzatish mumkin.

«O'zbekiston Respublikasining Davlat chegarasi to'g'risida»gi qonuni 1999 yil 20 avgustda qabul qilingan bo'lib, 46 moddadan iborat⁴. Qonunning asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasining davlat chegarasini belgilash, o'zgartirish, himoya qilish va qo'riqlash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Qonunda xalqaro huquqning ustunligi printsipli mustahkamlangan. Agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida O'zbekiston Respublikasining davlat chegarasi to'g'risidagi qonun hujjatlaridagidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma normalari qo'llaniladi.

Qonunda «O'zbekiston Respublikasining davlat chegarasi» tushunchasi belgilangan: O'zbekiston Respublikasi Davlat chegarasi (bundan buyon matnda «davlat chegarasi» deb yuritiladi) - O'zbekiston Respublikasi hududi doirasini

⁴ «O'zbekiston Respublikasining Davlat chegarasi to'g'risida»gi qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi.-1999-.№ 9.-217-m.

(quruqlikda, suvda, yer ostida, havo bo'shlig'ida) belgilovchi chiziqdan va bu chiziq bo'ylab o'tuvchi vertikal chiziqdan iborat. Bunda tashqari, qonunda davlat chegarasini belgilash va o'zgartirish bo'yicha xalqaro huquqning asosiy printsiplari mustahkamlab qo'yilgan. Davlat chegarasini belgilash va o'zgartirish paytida O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizlikni ta'minlash zaruratidan kelib chiqadi hamda quyidagi printsiplarga amal qiladi:

- 1) davlatlarning suvereniteti, hududiy yaxlitligi, davlat chegaralari daxlsizligi va buzilmasligini o'zaro hurmat qilish;
- 2) chegara masalalarini tinch yo'l bilan hal etish;
- 3) chet el davlatlari bilan har tomonlama, teng huquqlilik va o'zaro manfaatdorlik asosida hamkorlik qilish;
- 4) qo'shni davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik;
- 5) kuch ishlatmaslik va kuch bilan tahdid qilmaslik.

O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga asosan, davlat chegarasini belgilash va o'zgartirishni, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi amalga oshiradi. Davlat chegarasi delimitatsiya va demarkatsiya (redimarkatsiya) qilinadi.

Davlat chegarasi quyidagicha belgilanadi:

birinchidan, quruqlikda - o'ziga xos nuqtalar rel'efning chiziqlari yoki aniq ko'rinib turadigan joylar bo'yicha;

ikkinchidan, kema qatnaydigan daryolarda - daryoning asosiy farvater yoki tal'vegi o'rtasi bo'ylab; kema qatnamaydigan daryolarda, jilg'alarda - ularning o'rtasi yoki daryoning asosiy o'zanining o'rtasi bo'ylab; ko'llar yoki boshqa suv havzalarida - davlat chegarasi ko'l yoki boshqa suv havzasi qirg'oqlariga chiqqan joylarni tutashtiruvchi to'g'ri yoki boshqacha chiziq bo'yicha. Daryo, jilg'a yoki boshqa suv havzasi orqali o'tadigan davlat chegarasi ular qirg'oqlarining ko'rinishi yoki suv sathi o'zgarganda ham, daryo, jilg'a oqimi u yoki bu tomonga burilganda ham o'zgarmay qolaveradi;

uchinchidan, suv omborlarida va boshqa sun'iy suv havzalarida - ular suv bilan to'ldirilgunga qadar davlat chegarasining mazkur joyi o'tgan chizig'iga muvofiq ravishda;

to'rtinchidan, daryolar, jilg'alar, ko'llar va boshqa suv havzalari orqali o'tuvchi ko'priklarda, to'g'onlar va boshqa inshootlarda - davlat chegarasi suvdan o'tish-o'tmasligidan qat'i nazar, shu inshootlarning o'rtasi yoki ularning texnologiya o'qi bo'ylab.

Davlat chegarasi joylarda aniq ko'rinib turadigan chegara belgilari bilan ko'rsatib qo'yiladi. CHegara belgilarining shakllari, o'lchamlari va ularni o'rnatish tartibi qonun hujjatlari hamda O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari bilan belgilanadi. Qo'shni davlatlar o'rtasida davlat chegarasi chizig'ini ko'rsatib qo'yish uchun joylarda chegaraning butun uzunligi bo'ylab, shuningdek chegara bo'yi daryolari va suv havzalari bo'ylab chegaraning tozalash mintaqalari belgilanadi.

Davlat chegarasining shaxslar va transport vositalari tomonidan kesib o'tilishi xalqaro avtomobil, temir yo'l, havo, daryo qatnovi yo'llarida yoki qonun hujjatlarida hamda O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida belgilab qo'yiladigan boshqa joylarda amalga oshiriladi.

CHegara nizolari va mojarolarini hal etish qonun hujjatlarida hamda O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash sohasida muayyan vakolatlarga ega:

1) davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashni tashqi siyosiy xalqaro-huquqiy jihatdan ta'minlashni amalga oshiradi;

2) davlat chegarasini va uning rejimini belgilash bo'yicha muzokaralar olib boradi, zarur hujjatlar va materiallarni tayyorlaydi;

3) O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning O'zbekiston Respublikasiga kirishi va O'zbekiston Respublikasidan chiqishi huquqini beruvchi hujjatlarni rasmiylashtiradi;

4) davlat chegarasi rejimiga rioya etish masalalarini, chegara nizolarini belgilagan tartibda hal etadi;

5) qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

2. ALOHIDA XALQARO-HUQUQIY MAQOMGA (REJIMGA) EGA MAKONLAR

Er yuzida bir qator hududlar alohida xalqaro-huquqiy maqomga egadir. Ular jumlasiga Antarktika, Arktika va SHpitsbergenni kiritish mumkin⁵.

Antarktikaning xalqaro-huquqiy maqomi.

Antarktika - Antarktida materigi va unga tutash Atlantika Hind va Tinch okeanlari uchastkalarini, shu jumladan u yerdagi orollarni qamrab olgan janubiy yarim shardagi hudud.

Antarktida materigi qariyb 14 million kvadrat kilometr maydonga ega bo'lib, Yer kurrasining o'ndan bir qismini tashkil etadi. U mineral zaxiralarga g'oyatda boy - ulkan ilmiy va harbiy ahamiyatga molikdir. Ushbu materikni 1820 yili F.F. Bellinsgauzen va M.P. Lazarev rahbarligidagi rus ekspeditsiyasi kashf etgan.

XX asr boshida bir qancha davlatlar materikning ayrim qismlariga da'vo bildirganlar. Boshqa bir qator davlatlar esa, bu da'volarga qarshi noroziliklarini ma'lum qilganlar. Qit'aning xalqaro-huquqiy maqomini belgilash maqsadida 1959 yili Antarktika to'g'risidagi shartnoma imzolangan. Ushbu shartnomada Antarktikaga da'vo bildirgan davlatlar ham, ana shu da'volarga qarshi chiqqan davlatlar, shu jumladan SSSRning huquqiy vorisi sifatida Rossiya ham ishtirok etgan.

Ushbu shartnoma Yer kurrasining 60-paralleligacha, shu jumladan barcha shelf muzliklarigacha bo'lgan janubiy qutbidagi hududlarda ta'sir kuchiga ega.

⁵ Lukashuk I.I., Saidov A.X. Hozirgi zamon xalqaro huquq nazariyasi asoslari. Darslik. - T. "SHarq", 2004, 156-bet

SHartnomada betaraf va qurolsizlantirilgan hududlar maqomi belgilangan. Antarktikadan faqat tinch maqsadlardagina foydalaniladi. Harbiy bazalar barpo etish, harbiy mashqlar o'tkazish, qurol-yarog'larni sinovdan o'tkazish taqiqlangan. Antarktikada har qanday yadro portlatishi va mazkur hududda radioaktiv materiallar ko'milishi taqiqlanadi. Ayni chog'da, ilmiy tadqiqotlar o'tkazish va shu kabi boshqa har qanday tinch maqsadlar yo'lida harbiy xodimlardan foydalanish yoki jihozlash ishlarini amalga oshirish mumkin. SHartnomaning muhim printsiplari ilmiy tadqiqotlar erkinligidir.

SHartnomada hududiy da'volarni «muzlatib qo'yish»ning qayd etilgani ayniqsa alohida ahamiyat kasb etadi: ayrim ishtirokchi davlatlar ma'lum qilgan da'volaridan, ayrimlari esa ma'lum qilgan noroziliklaridan voz kechmaydilar. Ammo SHartnoma kuchda bo'lgan paytida yuz bergan biron-bir harakat yoki faoliyat Antarktikaning hududiy suverenitetiga nisbatan qandaydir da'voni qo'llab-quvvatlash yoxud inkor etishga doir bayonotlar uchun asos bo'la olmaydi va Antarktikada suverenitetning hech qanday huquqini yuzaga keltirmaydi.

Antarktikadagi barcha shaxslar o'z vazifalarini ado etish maqsadida bu yerda bo'lib turgan davrda yuz beradigan barcha xatti-harakatlar va kamchiliklar borasida o'zlari fuqarosi bo'lgan davlat yurisdiksiyasida hisoblanadilar.

SHartnoma maqsad va printsiplarini joriy etishga ko'maklashuvchi Maslahat kengashi ta'sis etilgan bo'lib, u Antarktika bilan bog'liq masalalar yuzasidan axborot almashish, o'zaro maslahatlashish, shuningdek ishtirokchi davlatlar hukumatlari uchun SHartnomaning maqsad va printsiplarini joriy etishga ko'mak beradigan choralarni tayyorlash, ko'rib chiqish va tavsiya etish maqsadida ikki yilda bir marotaba chaqiriladi.

Muhokama etilgan masalalar bo'yicha Maslahat kengashi tegishli tavsiyalar qabul qiladi va ushbu tavsiyalarni kengash ishida vakillari qatnashgan barcha davlatlar tasdiqlagach, kuchga kiradi hamda SHartnomani imzolagan tomonlar uchun majburiy hisoblanadi. SHuningdek, inspeksiya masalasi ham ko'zda tutilgan bo'lib, davlatlar istalgan paytda Antarktikaning istalgan yoki barcha

hududida bo'lish, shu jumladan mazkur hududlarni havodan nazorat qilish uchun to'liq erkinlik beriladigan nazoratchilarni tayinlash huquqiga egadir. Antarktika to'g'risidagi shartnoma bir qancha huquqiy tartibot tizimlarini ishlab chiqish uchun tegishli shart-sharoit yaratgan.

Maslahat kengashi 1980 yilda ishlab chiqqan Antarktikaning dengizdagi tirik zaxiralarini himoya qilish to'g'risidagi konventsiyasi atrof-muhit muhofazasi sohasiga taalluqli bo'lib, Antarktika ekotizimining muayyan qismi hisoblanuvchi 60-paralleldan shimolroqda joylashgan dengiz makonini o'z ta'sir doirasiga oladi. Konventsiyaga muvofiq, har qanday populyatsiya sonini uning barqaror holati ta'min etiladigan miqdordan kam bo'lmagan darajada saqlab qolish va umuman ekotizimga ziyon yetkazmaslik evaziga tirik organizmlarning barcha turlarini ovlash sanoatining ob'ekti hisoblanishi mumkin.

Antarktikaning dengizdagi tirik zaxiralarini himoya qilish bo'yicha komissiya ham mavjud bo'lib, u tirik organizmlardan ayrim turlarining mavsumlar va hududlar bo'yicha ovlanishi miqdorini tartibga solish bilan shug'ullanadi. Komissiya nazorat va inspeksiya qilish huquqiga ega. 1946 yildagi Kit ovlash sanoati to'g'risidagi konventsiyaga muvofiq tashkil etilgan Xalqaro kit ovlash sanoati komissiyasi kitlarni tijorat maqsadida ovlashni taqiqlash to'g'risida qaror qabul qilgan. Tyulenlarni ovlash sanoatiga taalluqli konventsiya ham mavjud. Antarktikada mineral xomashyo qazib olishni huquqiy tartibga soladigan tegishli hujjat ishlab chiqish borasidagi sa'y-harakatlar esa muvaffaqiyatsizlikka uchragan.

1991 yilda Atrof muhit muhofazasi haqidagi protokol Antarktika to'g'risidagi shartnomaga qo'shimcha etib ma'qullandi va unda Antarktika tinchlik va fan yo'lida xizmat qilish uchun mo'ljallangan tabiiy qo'riqxonalar sifatida belgilab qo'yildi. Protokolga muvofiq, Antarktikada mineral zaxiralarga aloqador har qanday faoliyatni amalga oshirish taqiqlanadi, ilmiy tadqiqotlar esa bundan mustasnodir. Bu o'rinda kelgusida chuchuk suvning bebaho manbaiga aylanishi mumkin bo'lgan muzga nisbatangina istisno tariqasida yondashildi. Maslahat kengashi bu borada erishgan bitimga ko'ra, muzdan foydalanish mineral

zaxiralarni o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat doirasiga kirmaydi va shu boisdan ham u taqiqlanmaydi⁶.

Arktikaning xalqaro-huquqiy maqomi.

Arktikaning o'ziga xos iqlim sharoiti taqozosiga ko'ra bu mintaqada faoliyatning alohida huquqiy maqomi shakllangan. Maxsus Arktikaga tegishli bo'lgan dunyo miqyosidagi hujjatlar mavjud emas. Arktika kengliklarining xalqaro-huquqiy maqomi Rossiya, AQSH, Kanada, Norvegiya, Daniya (uning tarkibiga Grenlandiya oroli ham kiradi) kabi arktikabo'yi davlatlarining bir tomonlama hujjatlari bilan belgilangan.

XX asr boshlarida Kanada SHimoliy qutbning Kanadaning SHimoliy Muz okeaniga olib chiqish nuqtalarini birlashtiruvchi meridian sektori doirasida o'z yurisdiksiyasi amalda ekanini tasdiqlaydigan bir qator hujjatlar qabul qilgan. 1926 yilda xuddi shu sektor doirasida va aynan Kanada belgilagan printsip asosida «SHimoliy Muz okeanida joylashgan yerlar va orollarni SSR Ittifoqi xududi deb e'lon qilish to'g'risida»gi SSSR MIK Prezidiumining qarori paydo bo'lgan.

Arktikaning tabiiy shart-sharoiti SHimoliy Muz okeanidagi faoliyatni huquqiy tartibga solishning boshqa sohalarini ham nazarda tutadi:

birinchidan, bu yerda ichki suvlar va hududiy yurisdiksiyadagi boshqa hududlarni belgilash uchun boshlang'ich to'g'ri chiziqlar boshqa makonlardagiga nisbatan kengroq qo'llaniladi;

ikkinchidan, qirg'oq yaqinidan o'tadigan suv yo'llari (Norvegiya sohillaridagi Indreleya, Rossiya Federatsiyasi sohillaridagi SHimoliy dengiz yo'li) qirg'oqbo'yi davlatlarining to'liq yurisdiksiyasida hisoblanadi, chunki ularni kema qatnaydigan holatda saqlab turish katta mehnat va sarf-xarajatni talab etadi, aksariyat hollarda esa, ushbu suv yo'li bo'ylab muz yorar kema boshchilgisiz qatnash mutlaqo imkonsizdir. 1991 yildan Rossiyada «SHimoliy dengiz yo'li trassasi bo'ylab suzish nizomi» amal qilmoqda.

⁶ Lukashuk I.I., Saidov A.X. Hozirgi zamon xalqaro huquq nazariyasi asoslari. Darslik. - T. "SHarq", 2004, 189-bet

BMTning 1982 yildagi Dengiz huquqi bo'yicha konventsiyasida Arktikaga aloqador davlatlarning tabiiy muhitni muhofaza etishga qaratilgan huquqiy hujjatlar qabul qilishlari uchun alohida vakolatlar ko'zda tutilgan. Arktikaga aloqador davlatlar shunday hujjatlarni qabul qilganki, ular mazkur davlatlarga bu yerdagi barcha faoliyat turlarini nazorat va inspeksiya qilib borish bo'yicha huquqlar beradi. Arktikaga aloqador davlatlarning bu boradagi hamkorligi yanada rivojlanmoqda.

1996 yili Arktika kengashi tashkil topgan va u Arktika tabiiy muhitini va uning ekotizimi sog'lomligini himoya qilish, tabiiy zaxiralarning biologik turfa xilligini ta'minlash, ularni avaylab saqlash va ulardan bir me'yorda foydalanish kabi maqsadlarni o'z oldiga qo'ygan.

SHpitsbergenning xalqaro-huquqiy maqomi.

1920 yildagi Parij shartnomasiga muvofiq, SHpitsbergen arxipelagi Norvegiyaning to'liq va mutlaq suvereniteti ostida ekani tan olingan. Ayni chog'da, SHartnoma ishtirokchilariga mansub kemalar va fuqarolar SHartnomaning 1-moddasida ko'rsatilgan hududlarda va ularning hududiy suvlarida bir xil asoslarga binoan baliq ovlash hamda ov qilish huquqidan foydalanishlari uchun ijozat etilgan. Yevropa, Osiyo va Lotin Amerikasining 30 dan ortiq davlati, shu jumladan Rossiya ham ana shu SHartnoma ishtirokchisi sanaladi.

Bundan tashqari, SHpitsbergen betaraf hudud deb e'lon qilingan: arxipelagda biron-bir dengiz bazasi tashkil etilishi, harbiy maqsadlarda foydalanish butunlay taqiqlangan, hududda qandaydir mudofaa inshootlari qurilishi mumkin emas. SHunday qilib, SHpitsbergen xalqaro shartnoma bilan belgilab qo'yilgan noyob maqomga egadir⁷.

⁷ Lukashuk I.I., Saidov A.X. Hozirgi zamon xalqaro huquq nazariyasi asoslari. Darslik. - T. "SHarq", 2004, 206-bet

3.XALQARO DARYOLAR VA XALQARO DENGIZ HUQUQI

Ikki yoki undan ortiq davlatlar hududidan oqib o'tadigan va shubhasiz qirg'oq bo'yidagi davlatlar o'rtasidagi xalqaro huquqiy munosabatlarning predmeti bo'lgan daryolarni xalqaro daryolar deb hisoblash lozim. Xalqaro daryolardan farqli ravishda milliy daryolar butunlay bir davlat chegarasida joylashgan bo'ladi va boshqa davlatlarning manfaatlariga daxldor bo'lmaydi.

Xalqaro daryolar odatda bir necha davlatlarning hududini kesib o'tadigan kemalarning xalqaro qatnovi uchun ochiq bo'lgan daryolariga va odatda bir necha davlatning hududini ajratib turadigan chegara davlatlarga bo'linadi. Bu tasnif shartli bo'lib, bir daryoning o'zi bir uchastkada bir nechta davlatlarning hududini kesib o'tishi, boshqa uchastkada esa ularni ajratish mumkin.

Xalqaro daryolardagi kema qatnovi holati qirg'oqbo'yi davlatlar tomonidan belgilanishi kerak. Faqat qirg'oqbo'yi davlatigina boshqa davlat hududiga kiradigan daryo qismidan kemalarni olib o'tish huquqiga ega va ushbu holat ham qirg'oqbo'yi davlatlari o'rtasidagi shartnoma asosida hamda uning shartlariga muvofiq ravishda amalga oshirilishi mumkin.

Odatda xalqaro daryoga nisbatan qirg'oqbo'yi davlati o'z ixtiyori bilan shu daryoning uning hududi doirasidagi qismining huquqiy tartibini belgilaydi. SHu bilan birga xalqaro huquqqa muvofiq davlat o'z hududining tabiiy shart-sharoitlarini, agar bu o'zga bir davlat hududi tabiiy shart-sharoitlariga zarar keltiradigan bo'lsa o'zgartirilishi mumkin emas. SHuning uchun xalqaro daryolar qismini uning hududidan oqib o'tuvchi suvidan foydalanuvchi qirg'oqbo'yi davlatlar boshqa mazkur daryo suvidan foydalanuvchi davlatga zarar yetkazishi yoki daryoning unga taalluqli qismidagi tegishli tarzda foydalanishiga to'sqinlik qilishi mumkin emas. Mazkur holatda qirg'oqbo'yi davlatlarning huquq va majburiyatlari o'zaro bog'liq va bu o'z navbatida xalqaro daryolar suvidan foydalanishni xalqaro huquqiy tartibga solish zaruriyatini topshiradi.

Xalqaro daryolardan foydalanishni xalqaro huquqiy tartibga solish qirg'oqbo'yi davlatlari tomonidan to'zladigan shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Xalqaro dengiz huquqi dengiz hududlari maqomi, dengiz qa'ri va zaxiralari, ulardan foydalanish tartibini belgilab beruvchi huquqiy normalar tizimidan iborat. Bu xalqaro huquqning qadimiy tarmoqlaridan biri hisoblanadi.

Xalqaro huquq nazariyasida xalqaro dengiz huquqi doktrinasi dengiz makonlari rejimini o'rnatish va xalqaro huquq sub'ektlari o'rtasida ularning jahon okeanidagi faoliyati bilan bog'liq munosabatlarini tartibga solishga yo'naltirilgan normalar va printsiplar majmuidan iborat bo'lgan xalqaro huquqning mustaqil tarmog'i sifatida belgilangan.

Xalqaro dengiz huquqi umumiy xalqaro huquqning tarkibiy qismi bo'lib, uning umumiy (xususan, sub'ektlar, manbalar, xalqaro shartnoma huquqi, javobgarligi va boshqa shu kabi) qoidalaridan foydalansa-da, baribir, muayyan o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi va xalqaro huquqning boshqa (xalqaro havo huquqi, kosmos huquqi va shu kabi) tarmoqlari bilan o'zaro uzviy bog'liqlikda bo'ladi.

Er sharining suv qobig'i dengiz va okeanlardan iborat bo'lib, yer yuzasining qariyb 75 foizini tashkil etadi. «Jahon okeani» tushunchasi turlicha talqinlarga ega. Fizika-geografiya nuqtai nazaridan jahon okeani yaxlit bir butunlik hisoblanadi, huquqiy jihatdan u turli xil yuridik maqomlarga ega makonlarga bo'linadi. Huquqshunoslar uchun dengizlar va okeanlar makonlarining aynan huquqiy rejimi ko'proq ahamiyatlidir.

Huquqiy nuqtai nazardan, xalqaro huquqda muayyan huquqiy maqomga ega bo'lgan makonlar farqlanadi. Bular turli davlatlar suvereniteti ostida bo'lgan va ulardan har birining hududini tashkil etadigan makon hamda biror-bir davlat suvereniteti daxl qilmaydigan makonlar, demakdir.

Xalqaro dengiz huquqining asosiy manbalari quyidagilar:

- xalqaro odat normalari;

- BMTning 1982 yildagi Dengiz huquqi bo'yicha konventsiyasi;
- xalqaro dengiz tashkiloti doirasida ishlab chiqilgan va kemalar hamda dengiz tabiiy zaxiralarini qazib olish uchun qo'llaniladigan statsionar inshootlar qurilishiga taalluqli bir qator shartnomalar;
- kemalar tomonidan hamda chiqindilarni ko'mish va avariya sodir bo'lishi oqibatida dengiz ifloslanishining oldini olishni tartibga soluvchi konventsiyalar;
- Dunyo okeanining turli hududlarida baliq ovlashni tartibga soluvchi bitimlar;
- Dunyo okeani va uning qa'ridan harbiy maqsadlarda foydalanishni cheklovchi yoki tartibga soluvchi shartnomalar.

Xalqaro dengiz huquqi printsiplari quyidagilardan iborat:

birinchidan, xalqaro huquqning asosiy printsiplari;

ikkinchidan, maxsus printsiplar.

Xalqaro dengiz huquqining maxsus printsiplariga quyidagilar kiradi:

- 1) ochiq dengiz erkinligi printsipti, ya'ni Dunyo okeanida barcha davlatlarning boshqa foydalanuvchilarga to'sqinlik qilmay va umuman butun insoniyatga ziyon yetkazmay faoliyat ko'rsatish borasida teng huquqlarga egaligi;
- 2) dunyo okeanidan oqilona foydalanish va uning tabiiy zahiralarini asrab-avaylash printsipti;
- 3) dengiz muhitini muhofaza etish va asrab-avaylash printsipti.

Xalqaro dengiz huquqini o'rganishda juda zarur bo'lgan ayrim tushunchalarini sanab o'tish lozim. Bular jumlasiga ikki asosiy tushuncha kiradi.

Dunyo okeani - yer kurrasidagi bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lgan jami suvlik, ya'ni barcha okeanlar, dengizlar, bo'g'ozlar, buxtalar va ularning qa'ridagi boyliklarni ifodalovchi yuridik tushuncha. Bunga faqat Kaspiy va Orol kabi qit'a ichida joylashgan dengiz-ko'llargina kirmaydi. Dunyo okeanining sayyoraviy mazmuni xalqaro dengiz huquqi ham sayyoraviy mazmun kasb etishini taqozo qiladi. Yuqorida qayd etilgan bitimlarga deyarli barcha davlatlar, hatto dengiz qirg'oqiga ega bo'lmagan davlatlar ham ishtirokchi sanaladi.

Boshlang'ich chiziq - qirg'oqning yuridik chegarasi. U dengiz qirg'oqbo'yi mansub (qirg'oqbo'yi davlati deb ataluvchi) davlat tomonidan suv quyilishi chizig'i bo'yicha o'tkaziladi yoki burunlar yoxud qirg'oqbo'yiga orollarining chekka nuqtalarini tutashtiruvchi to'g'ri chiziqlardan tashkil topadi.

Ichki suvlar - boshlanish chizig'idan qirgoqqacha bo'lgan suvlar, shuningdek, portlar va reydlar suvlaridan iborat. Bunga «tarixiy» qo'ltiqlar va dengizlar, ya'ni uzoq davrlardan buyon shu qirg'oqbo'yi davlati aholisigina foydalanib kelgan va bu holni boshqa davlatlar (sukut saqlash yo'li bilan bo'lsa-da) tan olgan qo'ltiqlar va dengizlar suvi kiradi. Rossiyaning qirg'oqbo'ylarida ikkita yirik «tarixiy suvlik» - Uzoq SHarqdagi Buyuk Pyotr qo'ltig'i va Yevropa qismining shimolidagi Oq dengiz mavjud.

Ichki suvlar davlat hududining tarkibiy qismini tashkil etadi va uning uzil-kesil suvereniteti ostida bo'ladi. Ichki suvlarda har qanday xorijiy faoliyat qirg'oqbo'yi davlatining ruxsati bilangina amalga oshirilishi mumkin. CHet elning tijorat maqsadlarida foydalanilayotgan (ya'ni, savdo va baliqchilik) kemalari belgilangan yo'nalish bo'yicha portlarga borishda ichki suvlardan o'tish huquqiga ega va ular portda to'xtab turish davrida ichki qonunchilikka amal qilishga majburlar.

Davlatlarning notijoriy maqsadlarda ishlatiladigan kemalari (ilmiy-tadqiqot, pochta, harbiy kemalar) faqat suveren davlatning har bir alohida holat bo'yicha yoki uzoq muddatga beriladigan ruxsati asosidagina ichki suvlarga kirishi mumkin.

Davlatlarning ma'muriy va jinoiy yurisdiksiyasi ichki suvlarda to'la miqyosda amal qiladi. Fuqarolik yurisdiksiyasi odatda qirg'oqbo'yi davlatiga daxldor ishlar bilan cheklanadi.

Hududiy dengiz (hududiy suvlar, deb ham ataladi) - dengiz hududining qirg'oqbo'yi davlati tomonidan boshlanish chizig'idan boshlab o'lchangan muayyan kenglikdagi qismi. U davlat hududiga tegishli qism hisoblanadi.

BMTning 1982 yildagi Dengiz huquqi bo'yicha konvensiyasida dengiz hududini 12 dengiz mili (qariyb 20 kilometr)dan iborat kenglikda o'rnatish

mumkinligi belgilangan. Aksariyat davlatlar ana shu kenglikni to'raligicha qabul qilgan. SHu bilan birga, 32 davlat, asosan, dengiz bo'yidagi davlatlar ilgari mavjud bo'lgan o'lchov - 3 mil ko'lamidagi kenglik bilan kifoyalanib turgani holda, o'ndan ortiq davlat 200 mildan ziyod kenglikdagi suvlarga da'vogarlik qilayotir. Rossiya Federatsiyasining 1993 yildagi «Rossiya Federatsiyasining Davlat chegarasi to'g'risida»gi qonunida 12 mildan iborat kenglik tasdiqlangan (5-moddaning 3-qismi).

Qirg'oqbo'yi davlatining hududiy dengizdagi suvereniteti barcha davlatlar kemalariga tinch-osoyishta o'tish uchun yo'l berish bilan cheklangandir. O'tish uzluksiz va tezkor hamda qirg'oqbo'yi davlatining xalqaro huquqqa muvofiq ravishda belgilagan qoidalarga amal qilgan holda aniq yo'nalish bo'yicha amalga oshiriladi. Harbiy kemalarga nisbatan oldindan xabardor etish to'g'risidagi qoida o'rnatilgan bo'lishi mumkin. Suvosti kemalari suv yuzasiga chiqadi va bayrog'ini ko'taradi. «Alohida mazmundagi» kemalarga, ya'ni yadroviy dvigatelli yoki zaharli yoxud xavfli yuklarni tashib o'tayotgan kemalarga, shuningdek, yirik tonnajli tankerlarga nisbatan qo'shimcha xavfsizlik choralari havola etilishi mumkin⁸.

Agar chet el kemasi hududiy dengiz orqali davlatning ichki suvlaridan chiqqanidan keyin o'tsa, u holda mazkur davlat hibsga olish yoki kema bortida tekshiruv o'tkazish bilan boqliq har qanday chorani qo'llashi mumkin. Boshqa hollarda davlatga tegishli hududiy dengiz bo'ylab o'tadigan chet el kemasi bortida sodir etilgan jinoyat shu davlat manfaatlariga daxldor bo'lgan hollardagina uning jinoiy yurisdiksiyasi ushbu kemaga nisbatan ta'sir kuchiga ega bo'ladi. Bunga, shuningdek, kema kapitani, diplomatik vakil yoki konsulning yordam so'rab murojaat etishi asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Giyohvand moddalar bilan savdo-sotiqqa chek qo'yish bilan bog'liq harakatlar alohida asoslardan hisoblanadi.

⁸ Lukashuk I.I., Saidov A.X. Hozirgi zamon xalqaro huquq nazariyasi asoslari. Darslik. - T. "SHarq", 2004, 226-bet

Fuqarolik yurisdiksiyasiga kelsak, agar qirg'oqbo'yi davlati suvlari bo'ylab o'tish bilan bog'liq majburiyat yoki mas'uliyat haqida gap borgan hollarda bunday yurisdiksiya ta'sir kuchiga ega bo'lishi mumkin.

Davlatlarning notijoriy maqsadlarda ishlatilayotgan kemalari muayyan immunitetga ega bo'ladi. Ular yetkazgan zarar uchun bayroq egasi bo'lgan davlat mas'ul hisoblanadi. Harbiy kema, masalan, qirg'oqbo'yi davlatining milliy qonunlarini buzgan taqdirda, shu davlat undan hududiy dengizni zudlik bilan tark etishini talab qilishi mumkin.

Arxipelag suvlari yoxud arxipelag-davlatlar suvlari tegishli davlatlar (Indoneziya, Malʼdiv orollari, Filippin, Fidji va boshqalar) jami hududini tashkil etuvchi orollardan chetdaxisining eng chekka nuqtasi bilan boshlanish chizig'i o'rtasidagi hududlardir. Bu hudud orollar o'rtasida joylashgan suvlar, suv qa'ri, boyliklar va havo hududidan iboratdir. Bunda oraliqdagi suv ham, quruqlik (orol) ham yuridik ma'noda oroldagi davlatning yaxlit butunlikdagi hududi hisoblanadi.

Arxipelag davlat suvereniteti barcha chet davlatlar kemalariga arxipelag suvlari bo'ylab faqat belgilangan yo'nalish bo'yicha tranzit (tez va to'xtamasdan) o'tish uchun yo'l berish bilan cheklanadi.

Yon-atrofdagi zona - ochiq dengizning qirg'oqbo'yi davlati hududiy dengiziga tutash bo'lgan va shu davlat o'z hududi doirasida tegishli bojxona, moliyaviy, immigratsiya va sanitariya qoidalarining buzilishiga barham berish maqsadida alohida nazorat etish huquqiga ega bo'lgan qismi. Qirg'oqbo'yi davlati bu hududda tegishli tartibda bojxona, moliyaviy, immigratsiya va sanitariya qoidalarini o'rnatadi. Yon-atrofdagi zonaning kengligini davlatning o'zi belgilaydi, ammo u boshlanish chizig'idan hisoblaganda 24 dengiz milidan ortiq bo'lmasligi kerak.

Alohida iqtisodiy zona boshlanish chizig'idan hisoblaganda 200 dengiz mili kengligidagi hududni va undagi suvliklarni, suv qa'ri va yer osti boyliklarini qamrab oladi. Alohida iqtisodiy zona doirasida qirg'oqbo'yi davlati suvdagi, suv

qa'ridagi jonli va jonsiz zaxiralarni hamda yer ostidagi boyliklarni tadqiq etish, ishlov berish va saqlash borasida alohida huquqlarga ega hisoblanadi.

Davlat, shuningdek, sun'iy orollar (asosan neft platformalari) barpo etish va ulardan foydalanish, dengiz muhitini muhofaza etish huquqiga egadir. Alohida iqtisodiy zonadagi sun'iy orollar bayroq egasi sanalgan davlat yurisdiksiyasi ostida bo'ladi. Sun'iy orollar va inshootlar orol maqomiga ega bo'lmagani bois, ularning hududiy dengizi, alohida iqtisodiy zonasi va kontenental shelfi mavjud emas. Ular atrofida kengligi 500 metrdan oshmaydigan xavfsizlik zonasi o'rnatilishi mumkin.

Qirg'oqbo'yi davlatining zikr etilgan barcha huquqlari alohida hisoblanadi va bu boshqa barcha davlatlar alohida iqtisodiy zonada xuddi shunday faoliyat yuritishi uchun ularga faqat qirg'oqbo'yi davlati ruxsati asosida hamda uning ichki huquqida belgilangan tartibdagina ijozat etilishi mumkinligi bilan izohlanadi. SHuning uchun 1982 yildagi Dengiz huquqi bo'yicha konvensiyada qirg'oqbo'yi davlati alohida iqtisodiy zona tabiiy zaxiralarini tadqiq etish va ulardan foydalanishda suveren huquqlarga ega ekani qayd etilgan.

Alohida iqtisodiy zonada qirg'oqbo'yi davlati o'z huquqlarini amalga oshirish barobarida ko'zdan kechirish, nazorat qilish, qamoqqa olish, ishni sudda ko'rish kabi choralardan ham foydalanishi mumkin. Ammo bunda qamoqqa olingan kema va uning ekipaji garovni yoki boshqa ta'minotni to'laganidan keyin zudlik bilan ozod etilishi zarur. Qo'llaniladigan jazo choralari sirasiga qamash yoki shunga o'xshash shaxsiy jazo choralari kiritilishi mumkin emas. Bundan boshqacha qoida faqat shartnoma orqaligina belgilanishi mumkin. Masalan, Yaponiya bilan tuzilgan bitimga muvofiq, Rossiya tomoni noqonuniy ravishda baliq ovlayotgan yapon kemasini ushlagan taqdirda ushbu kemani uning ustidan sudlov yoxud ma'muriy ish qo'zg'otishi majbur bo'lgan yapon ma'murlariga topshiradi.

Ayni vaqtda barcha davlatlar uchun alohida iqtisodiy zonadan tabiiy zaxiralarni ishlatishdan boshqa maqsadlarda foydalanish erkinligi, xususan, kema

qatnovi, kabellar va truboprovodlar yotqizish erkinligi, fundamental ilmiy tadqiqotlar erkinligi saqlanib qoladi.

Kontinental shelf - quruqlik hududining materik suvosti chekka hududining tashqi chegaralarigacha tabiiy ravishdagi davomi. Kontinental shelf chegarasi, yuridik jihatdan yondashganda, boshlanish chizig'idan hisoblaganda 350 dengiz milidan ortiq uzoqlikda joylashmasligi kerak.

BMTning 1982 yildagi Dengiz huquqi bo'yicha konvensiyasiga muvofiq, qirg'oqbo'yi davlati tabiiy zaxiralarni, masalan, suv qa'ri mineral resurslarini va uning boshqa boyliklarini, shuningdek, «turg'un turlar» sirasiga kiruvchi jonzotlarni tadqiq etish va yig'ib olish borasida kontinental shelf ustidan suveren huquqni amalga oshiradi.

XULOSA

Ushbu kurs ishini yozish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi.

- Kishilik tarixi davomida xalqaro huquq nafaqat xalqaro munosabatlarning taraqqiyoti bilan birga rivojlanib kelgan, balki ularga ma'lum darajada ta'sir ham ko'rsatgan. xalqaro huquqning paydo bo'lishi bevosita davlatlarning vujudga kelishi va rivojlanishi bilan bog'liq.

- Xalqaro huquqda "hudud" iborasi yerdagi boshqa maydonlardan ma'lum yuza (chegara) bilan chegaralangan, yuridik maqom va shunga mos ravishda huquqiy tartibga ega bo'lgan yerdagi, shuningdek yerdan tashqaridagi kosmik maydonni belgilash uchun qo'llaniladi.

- Davlat hududi deb, ma'lum milliy davlatning suvereniteti ostida bo'lgan hududlar tushuniladi. Bir tomondan ushbu hududning davlatga tegishliligi va ikkinchidan maskur hududda ushbu davlatning ustuvorligi davlat hududining asosiy belgilari hisoblanadi.

- Xalqaro rejimdagi hududlar deganda, davlat hududi chegarasidan tashqarida bo'lgan aloxida olinganda, hech qaysi bir davlatga tegishli bo'lmagan va xalqaro huquqqa muvofiq barcha davlatlar tomonidan umumiy foydalanadigan maydonlar tushuniladi. Bu tur hududlarga, eng avvalo ochiq dengiz, uning ustidagi havo maydoni hamda kontental shelf doirasidan tashqaridagi chuqur dengiz tublari kiradi.

- Davlat hududi davlatning moddiy asosini tashkil etadi. Hududni himoya qilish - davlatning asosiy vazifalaridan biri.

- Xalqaro huquq ham davlat hududini qo'riqlashga alohida ahamiyat beradi. Uning kuch ishlatmaslik, hududiy yaxlitlik, chegaralar daxlsizligi kabi asosiy printsiplarining mazmun-mohiyati deyarli shu masalaga bag'ishlangan. Davlat boshqa har qanday davlatning hududiy daxlsizligiga qarshi kuch bilan tahdid qilishdan yoki uni ishlatishdan o'zini tiyib turishga majbur. Davlat hududi boshqa davlatning unga qarshi kuch bilan tahdid qilish yoki uni ishlatish evaziga egalik qilinadigan ob'ekt bo'lishi mumkin emas.

- Ikki yoki undan ortiq davlatlar hududidan oqib o'tadigan va shubhasiz qirg'oq bo'yidagi davlatlar o'rtasidagi xalqaro huquqiy munosabatlarning predmeti bo'lgan daryolarni xalqaro daryolar deb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi . – T.: O'zbekiston, 2012
2. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. - T.: O'zbekiston, 2011.
3. Karimov.I.A.Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2010.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning «Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti» mavzusidagi xalqaro konferentsiyaning ochilish marosimida so'zlagan nutqi // Xalqaro konferentsiya materiallari, T.: O'zbekiston - 2012.
5. I.A.Karimov. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. T.1., T.: O'zbekiston, 1994
6. «O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari to'g'risida» O'zbekiston Respublikasining qonuni, 1995 yilda 22 dekabrda qabul qilingan // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi, 1995. -№12.
7. «O'zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatiya vakolatxonalarining boshliqlarini tayinlash hamda chaqirib olish tartibi to'g'risida» O'zbekiston Respublikasining qonuni (1992 yil 3 iyulda qabul qilingan) // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi, 1992.- № 9
8. «O'zbekiston Respublikasining davlat chegarasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning axborotnomasi, 1999, № 9
9. Birlashgan millatlar tashkiloti Nizomi // O'zbekiston Respublikasi va inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar. T.: Adolat, 2002
10. Odilqoriev X.T., Ochilov B.E. Hozirgi zamon xalqaro huquqi. - Xalqaro huquq. - T.: Adolat, 2002.
11. Mamatkulov A. Xalqaro huquq. - T.: Adolat, 1997.

12. Saidov.A. Xalqaro huquq. - T.: Adolat, 2001.
13. Lukashuk I.I., Saidov A.X. Hozirgi zamon xalqaro huquq nazariyasi asoslari. Darslik. - T. "SHarq", 2004

Elektron ta'lim resurslari:

1. www.pedagog.uz
2. www.Ziyonet.uz
3. <http://www.Norma.uz>
4. <http://www.Lex.uz>
5. <http://www.Law library.ru>